

Качак Т. Б.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЕМОЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГЕРОЇВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

Реалістична проза для підлітків – цікавий об'єкт досліджень та гендерної інтерпретації з огляду на те, що репрезентує особливий у житті людини період переходу з дитинства у доросле життя. Саме у перехідному віці (найчастіше це 10 (11) – 13 (14) років) увиразнюється гендерна ідентичність, яка виступає «центральною компонентом самосвідомості» (І.Кон), зникає універсальність поведінки, формується статевотипізована діяльність, засвідчена яскравими емоційними поведінковими моделями.

У статті висвітлено особливості художнього зображення емоцій як засобу вираження гендерної ідентичності головних героїв трьох типів дискурсів (хлопчачого, дівчачого та гендерно симетричного) у сучасній українській прозі для підлітків. Об'єктом дослідження стали повісті «Не такий», «Незрозумілі», «Не-Ангел» Сергія Гридїна, «16 весна» Василя Теремка, «Школярка з передмістя» Оксани Думанської, «Задзеркалля» та «Інший дім» Оксани Луцьківської, «Перехідний вік моєї мами» Ірини Мацько, «Марта з вулиці Святого Миколая» Дзвінки Матіяш, «Дівчина з міста» Олени Рижко, збірка оповідань «Чат для дівчат», «Марічка і Костик», «Полянами і хмарочосами» Степана Процюка та ін. Авторську репрезентацію та читацьку рецепцію емоцій підлітків-героїв проаналізовано з використанням методологічного інструментарію рецептивної поетики і естетики, наратології та психоаналізу, гендерних і маскулінних студій, феміністичної критики. Окрім літературознавчих досліджень враховано здобутки вікової та гендерної психології.

Визначено, що складність зображення емоцій центральних персонажів у реалістичних, соціально-психологічних текстах для юних читачів полягає у тому, що йдеться про художнє осмислення й прописування дорослішання дитини, набування нею «сексуального тіла», процесів гендерної соціалізації та засвоєння гендерних ролей, психологічних та фізіологічних змін. На усіх рівнях поетики художнього твору увиразнюється дихотомія фемінність/маскулінність, а на рівні образної системи й проблематики прослідковується гендерна симетрія чи асиметрія.

Доведено, що гендерні аспекти літературознавчого прочитання сучасної підліткової прози дають можливість проаналізувати уміння авторів висвітлювати реальний життєвий досвід та розуміти світ підлітка, передати його світогляд, психологію, характер, поведінку, емоції, вчинки на тлі тих проблем і подій, які він переживає.

Ключові слова: емоції героїв, гендерна ідентичність, реалістична проза, соціально-психологічна проза, сучасна українська література для підлітків.

Постановка проблеми. Сучасна українська проза для дітей та юнацтва завдяки тематико-проблемній поліфонії, жанровій різноманітності, глибокому авторському проникненню у внутрішній світ дитини й дитинство, майстерності письма стає не тільки успішним проєктом на книжковому ринку, захоплює юних читачів, а й формує новий канон української літератури для дітей та юнацтва. Реалістична проза для підлітків – цікавий об'єкт досліджень та гендерної інтерпретації з огляду на те, що репрезентує особливий у житті людини період переходу з дитинства у доросле життя. Саме у перехідному віці (найчастіше це 10 (11) – 13 (14) років) увиразнюється гендерна ідентичність, яка виступає «центральною компонентом

самосвідомості» (І. Кон), зникає універсальність поведінки, формується статевотипізована діяльність, засвідчена яскравими емоційними поведінковими моделями.

Незважаючи на зростання уваги науковців різних галузей до літератури для дітей та юнацтва, досі аспект художнього зображення емоцій як психологічних станів героїв-підлітків спеціально не розглядався. Поза увагою залишилася й проблема художньої репрезентації емоцій як засобу гендерної ідентичності героїв, хоч проаналізовано тенденцію гендерного маркування реалістичної прози для підлітків [8, с. 218–273].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження

сучасної української прози для юних є студії українських та зарубіжних науковців, які працюють в цій галузі, зокрема Уляни Баран, Тетяни Качак, Віталіни Кизиловой, Наталі Марченко, Дороти Міхулки, Лілії Овдійчук, Емілії Огар, Матеуша Светліцкого, Олесі Слижук та ін.). З огляду на те, що поставлена проблема має міждисциплінарний характер, важливо врахувати результати вивчення емоцій як психічних процесів людини науковцями-психологами (Левом Вигодським, Михайлом Заброцьким, Євгеном Ільїним, Ігорем Коном, Мирославом Савчином та ін.). Новий простір для аналізу представлено у творах життєвого досвіду підлітків, їхніх світогляду, психології, характерів, поведінки, вчинків за конкретних обставин життя формують положення й концепції прихильників гендерного підходу у вивченні літератури для юних (Тетяни Качак, Віталіни Кизиловой, Карін Леснік-Оберштейн, Матеуша Светліцкого, Софії Філоненко та ін.).

Постановка завдання. У цій статті – аналіз художньої репрезентації емоцій як засобу вираження гендерної ідентичності головних героїв трьох типів дискурсів (хлопчачого, дівчачого та гендерно-симетричного) у сучасній українській прозі для підлітків. Об'єктом дослідження стали повісті «Не такий», «Незрозумілі», «Не-Ангел» Сергія Гридана, «16 весна» Василя Теремка, «Школярка з передмістя» Оксани Думанської, «Задзеркалля» та «Інший дім» Оксани Луцесвської, «Перехідний вік моєї мами» Ірини Мацко, «Марта з вулиці Святого Миколая» Дзвінки Матіяш, «Дівчина з міста» Олени Рижко, збірка оповідань «Чат для дівчат», «Марічка і Костик», «Полянами і хмарочосами» Степана Процюка та ін.

Авторську репрезентацію та читацьку рецепцію емоцій підлітків-героїв аналізуємо, використовуючи методологічний інструментарій рецептивної поетики, психоаналізу, гендерних і маскулінних студій, феміністичної критики. Окрім літературознавчих досліджень враховуємо здобутки вікової та гендерної психології.

Виклад основного матеріалу. Зображення внутрішнього світу, вчинків та поведінки персонажів у літературі не можливе без показу емоцій. Переорієнтація в поетиці тексту з сюжету, дії на психологію персонажа – тенденція, яка характерна для сучасної української реалістичної, соціально-психологічної, шкільної прози для юних [9, с. 102]. Письменники активно використовують інтервентну та екстервентну форми психологічного зображення героя. Перша, пряма, пов'язана із безпосереднім відтворенням емоцій-

них процесів, внутрішніх монологів, мовлення, потоку свідомості, сновидінь і візій дійових осіб [2, с. 56–57]. Друга – екстервентна, непрямая – форма психологічного зображення, яка «відтворює думки й емоції персонажів, динаміку їхніх внутрішніх змін шляхом змалювання душевних порухів через зовнішні візуалізовані й озвучені вияви: мову міміки і жестів, зовнішній мовленнєвий дискурс, змалювання довколишнього середовища тощо» [7].

У словниках з психології поняття «емоції» визначають як сильні почуття, переживання людини, які зумовлені і визначаються обставинами, настроєм або стосунками з іншими. Це психічні процеси та стани (задоволеність, радість, сум, гнів, страх тощо), які «супроводжують практично всі прояви активності суб'єкта та є одним із головних механізмів внутрішньої регуляції його психічної діяльності й поведінки, спрямованих на задоволення потреб» [6].

Емоції є центральною ланкою психічного життя людини (Л. Вигодський) й виступають своєрідним маркером її життєвої позиції, світогляду, ідентичності. Цей аспект дуже добре розуміють письменники й використовують зображення емоцій персонажів як засіб портрето- і характеротворення. Йдеться про цілий спектр позитивних і негативних; слабких і сильних, тривалих і короткочасних; різних за змістом й функціями емоцій. Так, у словнику емоцій наведено 108 видів різних емоцій, серед яких любов, прощення, терпимість, ентузіазм, натхнення, оптимізм, пристрасть, радість, щастя, задоволення, симпатія, бажання, сум самотності та багато інших [16]. Натомість у літературі для юних зустрічаємо художній опис значно більшої кількості видів емоцій, різних їх варіацій та проявів.

У контексті аналізу гендерно маркованої реалістичної прози для підлітків, зокрема розгляду дівчачих, хлопчачих і гендерно симетричних текстів, зображення емоцій героїв твору стає ще й засобом відображення їхньої гендерної ідентичності. Під цим поняттям розуміємо усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної статі, переживання «власної відповідності гендерним ролям» [15], маскулінності / фемінності й готовність виконувати визначену статеву роль, тобто прийняти ті психологічні якості й моделі поведінки, які приписують людям залежно від їх біологічної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією.

Складність зображення емоцій центральних персонажів у реалістичних, соціально-

психологічних текстах для юних читачів полягає у тому, що йдеться про художнє осмислення й прописування дорослішання дитини, набування нею «сексуального тіла», процесів гендерної соціалізації та засвоєння гендерних ролей, психологічних та фізіологічних змін. На усіх рівнях поетики художнього твору увиразнюється дихотомія фемінність/маскулінність, а на рівні образної системи й проблематики прослідковується гендерна симетрія чи асиметрія.

Розглянемо детальніше особливості художнього зображення емоцій героїв у хлопчачих, дівчачих та гендерно симетричних текстах. Зауважимо, яким чином цей аспект посилює гендерне маркування тексту й яку роль відіграє у моделюванні поведінки юних, як може впливати на реципієнтів.

Емоції дівчат-героїнь у сучасній українській прозі для підлітків як елемент фемінності. Дівчачий текст (про дівчат і для дівчат) – текст, який створений на основі центрування образів, характеристик, опису поведінки та психології дівчат, що безпосередньо пов'язано із актуалізацією фемінного дискурсу у літературі, домінуванням жіночих значень, інтенції, досвіду. Ознакою дівчачого тексту, адресованого юним читачам, є репрезентація світовідчуття дівчини, яка дорослішає. Дівчачими також називають тексти, ідеальною читацькою аудиторією яких передбачено дівчат, на чому спеціально наголошує автор чи вказує у рекомендаціях (назві серії, наприклад) видавництво.

Феномен дівчачої прози в сучасній українській літературі забезпечили тексти Ірен Роздобудько («Коли оживають ляльки», 2007; «Пригоди на невідомому острові», 2008), Івана Андрусяка (повість «Стефа і її Чакалка», 2007; Скоропуди, або як Ліза і Стефа втекли із дому», 2009), Євгенії Кононенко («Неля, яка ходить по стелі», 2008), Оксани Думанської («Школярка з передмістя», 2008), Ольги Слоньовської («Дівчина на кулі», 2012), Володимира Рутківського («Ганнуся», 2012; «Ганнуся. В гості до лісовика», 2014), Оксани Сайко (оповідання «Катька», «Дівчача дружба», «Конкурс краси», «Справжня леді», «Теплий-теплий сніг», «Біла ворона», «Моя маленька історія» із збірки «Новенька та інші історії», 2014; повість «Кав'ярня на розі», 2014), Дзвінки Матіяш («Марта з вулиці Святого Миколая», 2015), Ірини Мацко («Перехідний вік моєї мами», 2016), Оксани Луцевської («Задзеркалля», 2016), Наді Білої («Я ніколи не носитиму суконь»), Тані Стус («Я – Груффало»), Валентини Захабури («Леприкони»), Наталії Ясіновської («Чи приїде

Клої?») – авторок збірки «Чат для дівчат» (2016), Олени Рижко («Дівчина з міста», 2018) та ін. Більшість текстів належить жінкам-письменницям, які репрезентують «фемінний дискурс», адже знають себе краще і «мають більший, ніж чоловіки, інтерес, щоб надати голос цьому жіночому началу» [1, с. 389].

Актуальними проблемами сучасної підліткової дівчачої прози є дорослішання дівчинки, її перший досвід, пов'язаний з фемінною сутністю, буттям, уявленням, «що то означає бути жінкою» (Трейсі Кларк) та гендерна соціалізація; стосунки з батьками; дівчача дружба; переживання першої закоханості й стосунки з хлопцями; лідерство/аутсайдерство у шкільному колективі. В оповіданнях і повістях художньо відтворено різні емоції та почуття: любові, емпатії, симпатії, задоволення, суму, самотності, невпевненості, настороженості та ін.

Дзвінка Матіяш, розгортаючи в повісті «Марта з вулиці Святого Миколая» історію дорослішання дівчинки, становлення її як особистості, детально описує її емоції та переживання. Вони дуже контрастні. Та й сама героїня зізнається, що у неї часто міняється настрій, вона сумує без причин, відчувається неспокійною чи невірноваженою, груб'янить мамі і ніхто не може її розвеселити.

Процес дорослішання пробуджує в душі Марти сум'яття. Вона хоче бути дорослою, як і всі діти, бо не хоче, щоб до неї ставились, як до дитини. «Мама каже, що я дуже виросла за останній місяць і виглядаю старшою, ніж насправді. І що мені можна дати навіть чотирнадцять років. Це добре. Мені подобається виглядати старшою, тоді всі розмовляють зі мною, як з дорослою» [11, с. 81]. А з іншого – вона боїться змін у їхній сім'ї, відчуває самотність і думає, що втратить батьківську любов, якщо стане доросла, а народиться менший братик. «Не хочу бути доросла. Хочу бути маленька. Не діставати головою столу. Сидіти у тата на колінах. Хай він каже на мене «моя принцеса». Тепер він каже це дуже рідко. Коли тато приходить з роботи, він кілька разів цілує маму, і ніжно питає її, як вона себе відчуває» [11, с. 96].

Марта неоднозначно ставиться до маминої вагітності, не хоче, щоб їх було четверо, бо зараз відчуває себе «окремо від тата і мами» і їхнього щастя. Але раніше було інакше, всі були разом і було добре й весело. «Я знала, що ми всі любимо одне одного. Я люблю батьків, вони люблять мене, тато любить маму, мама любить тата. Трикутник. Я на вершині. Бо я – це продовження моїх

батьків» [11, с. 95]. Такі страхи дівчинки-підлітка можна пояснити, опираючись на синтез теорій фемінізму та психоаналізу.

Ставлення до матері, батька, братика у Марти поступово змінюється. У розмовах з подружкою Капітоліною, дівчинка зізнається, що ще не готова думати про власних дітей, адже їй «ще нема тринадцяти років», визнає, що егоїстично і черство поводитись з вагітною матір'ю та ненародженим братом. Після розмови зі своїм учителем паном Карлом, Марта навчилася любити ще ненародженого братика, почала піклуватися про матір і зрозуміла, що «це так добре, коли навколо люди щасливі». Змінилося її ставлення й до Марії, яка допомагала Поліні і з якою згодом одружився пан Карло. В один час Марту драгувала присутність Марії, у ній прокидались емоції, які можна було трактувати як ревність. Вчителя-художника Марта сприймала з прихильністю і любов'ю, ділилася з ним усіма своїми проблемами, побоюваннями та відчуттями. Дівчинка напевно виросла і подорослішала.

Виразно описує емоції героїні Ірина Мацко у повісті *«Перехідний вік моєї мами»*. Дівчина-підліток протестує проти материного контролю, іноді поводить грубо, але водночас потребує її підтримки. Емоції роздратування домінують у першій частині повісті, тоді як у другій – почуття вдячності, розуміння й любові. Інші моделі емоційної взаємодії матері та доньки описують Оксана Думанська у повісті *«Школярка з передмістя»*, *«Дівчина з міста»* Олени Рижко, *«Задзеркалля»* та *«Інший дім»* Оксани Луцешевської. Кожна з дівчат-героїнь в певний період відчуває себе самотньою, залишеною сам-на-сам з проблемами, переживаннями, бажаннями й прагненнями. Ці твори об'єднують лінійний принцип опису дівчачих емоцій: від негативних до позитивних.

Чи не найбільше емоції головних героїнь виконують функцію відображення їх гендерної ідентичності у взаєностосунках з ровесниками. Йдеться про психічні стани зацікавленості, закоханості, почуття симпатії, хвилювання чи розчарування, нетерпимості, роздратування у ставленні до хлопців. Особливого значення при цьому набуває прописування тілесності у текст (знакова риса жіночого письма), яка теж пов'язана із переживанням різних емоцій – страху й пригніченості (Аля з повісті Ірини Мацко), цікавості до пізнання нового (головна героїня повісті *«Дівчина з міста»* Олени Рижко), можливості реалізувати приховані бажання (Ілона з повісті *«16 весна»* Василя Теремка), самотності, безпорадності й вразли-

вості (Ліза із оповідання *«Я ніколи не носитиму суконь»* Наді Білої).

Старшокласниця Тіна, головна героїня повісті *«Дівчина з міста»* Олени Рижко, неодноразово уявляє певні інтимні сцени, переживає тілесні відчуття, порівнює власний досвід спілкування з хлопцем з тим, про який читала у знайденому щоденнику молодої дівчини. Авторка вдається до екстервентної форми психологічного зображення героїні й фрагментарно описує її емоційний стан задоволення: *«Перехопило подих од його близькості. А глінтвейн зробив сміливішою. І вона сама обвила його шию руками, підставивши губи для поцілунку. Тіна мліла від його ніжності й пестощів»* [14, с. 80].

Багато емоцій дівчат-героїнь розкривається через відвертість, сповідальність, стосунки з подружками. Мотиви сестринства, дівчачої дружби, як і дівчачої заздрості, – ознаки фемінності тексту. Розгортаючи їх, письменниці активно використовують прийом паралельного зображення контрастних типів дівчачих характерів (Марта й Капітоліна у повісті Дзвінки Матіяш, Ліза й Ксеня в оповіданні Наді Білої, Сашка й Дінка в повісті *«Задзеркалля»* Оксани Луцешевської).

Фемінний дискурс та художнє відтворення емоцій у текстах для дівчат забезпечують жанрові форми щоденника, першоособова нарація, типово «дівчачі» заголовки (*«Дівчина з міста»*, *«Марта з вулиці святого Миколая»*, *«Я ніколи не носитиму суконь»* та ін.) чи вказівки щодо адресатів.

У контексті гендерного прочитання сучасної реалістичної прози для підлітків важливим є дослідження рецептивно-естетичного аспекту, а саме особливостей сприймання художніх творів маркованих як «дівчачі» читачами хлопцями і дівчатами. У літературі для дітей панує тенденція: дівчата завжди читають книги, де йдеться про життя і психологічні стани, поведінку хлопців чи їх світ, тоді як хлопці-читачі не проявляють такого завзяття до текстів, означених як «дівчачі» [17, с. 7]. Зображення типово дівчачих емоцій та переживань, зазвичай, краще зрозумілі дівчатам-читачкам, які часто ідентифікують себе з героїнями реалістичних текстів, переживають схожі проблеми чи ситуації вдома, у школі, соціумі.

Маскулінні емоції героїв хлопчачої реалістичної прози. Маскулінні емоції героїв художньо репрезентовані у хлопчачій прозі на різних рівнях поетики: як ілюстрації типово хлопчачих тем і проблем, засоби образо- і характеротворення, елементи жанрово-стильових і нарративних моделей. У цьому переконуємося у процесі аналізу

реалістичних хлопчачих повістей «Не такий», «Незрозумілі», «Не-Ангел» Сергія Гридіна, «Арсен» Ірен Роздобудько, гендерно симетричних – «16 весна» Василя Теремка, «Інший дім» Оксани Луцесвської, «Марічка і Костик», «Вітроломи», «Полянами і хмарочосами» Степана Процюка та ін.

Типово хлопчача модель поведінки, маскулінність як категорія світосприйняття й ознака гендерної ідентичності героя увиразнюються у зв'язку з його дорослішанням. На цьому наголошує Матеуш Светліцкі, аналізуючи різні чинники, які впливають на конструювання гендерної ідентичності, маскулінності хлопців та відображення цих процесів у художньому тексті [18].

Тема дорослішання хлопців, формування чоловічих якостей і рис поведінки у різних ситуаціях й обставинах – ключова у адресованих підліткам реалістичних творах Сергія Гридіна. Автор максимально відверто описує психологічний і фізіологічний, статевий розвиток хлопців, черговий етап становлення їх гендерної ідентичності. У повісті «Не такий» змальовує поведінку, характер, переживання, емоції на шляху самоствердження Дениса Потапенка.

Тіло, психологія і поведінка хлопця не відповідають стандартам маскулінності й стають причиною його аутсайдерства у шкільному колективі. «Для хлопчика-підлітка найважливішими показниками маскулінності є: високий зріст і фізична сила; пізніше на перший план виходять сила волі, а потім інтелект, що забезпечує успіх у житті. У підлітковому віці відповідні нормативні уявлення особливо жорсткі і стереотипні», – вважає Ігор Кон [10, с. 109]. Спочатку Денис відчуває сором перед однокласниками за свою незграбність, фізичну слабкість та надмірну повноту, але згодом, завдяки прикладеним зусиллям, наближається до ідеалу, який відповідає стереотипам маскулінності. Він дивує їх своєю спортивною статуєю й фізичною підготовкою, коли на уроці фізкультури віджимався 26 раз. Його самооцінка зростає, він задоволений своїм зовнішнім виглядом. «Потап смакував перемогу. Його оточували захоплені погляди та усміхнені обличчя. Як же він любив своїх однокласників у цю мить!» [5, с. 157].

Сергій Гридін в одній повісті художньо описав різні емоції головного героя – самотність, невпевненість, сором'язливість, розчарування, страх, хвилювання, ентузіазм, натхнення, оптимізм, задоволення, рівновагу, впевненість. Відбувся процес самоутвердження, гендерної соціалізації,

у результаті якої Денис остаточно набуває якостей, притаманних чоловікові: демонструє фізичну силу й силу волі, наполегливість у досягненні поставленої мети, засвоює стандарти психосексуальної культури – закохується. Його гендерний статус зростає.

Юнацькі емоції, які виникають у стосунках з ровесниками й батьками, Сергій Гридін описує в повісті «Незрозумілі». Головний герой Сашко дуже болісно й критично ставиться до повчань батьків, навіть демонструє ненависть. Його емоційні стани часто межові: то він скаржиться другові, що батьки надто опікуються ним («Наче в зоні якійсь: крок уліво чи вправо – покарання як за спробу втечі» [4, с. 42], то кипить ненавистю після материного ляпаса та істеричних криків через пізнє його повернення додому в нетверезому стані.

У цій повісті емоції героя у стосунках з батьками змінюються від негативних до позитивних. Стосунки сина з батьком за психоаналітичною теорією маскулітних студій є одним із концептів у формуванні гендерної тожсамості та маскулінності підлітка. Згодом, після розмови з батьком, який підтримав, розповів про свій юнацький досвід, Сашко зближується з ним. Батько стає авторитетом для сина. «Для конструкції сильного супер-его Фрейд за необхідне вважав ідентифікацію сина з батьком, відсутність якого може вплинути на ослаблення чоловічої тожсамості» [18, с. 25].

У стосунках з другом Сашко переживає образу, часом докори сумління, але й відповідальність, вдячність та доброзичливість. Свідченням дорослої поведінки головного героя повісті є його «чоловічий» вчинок, коли незважаючи на образу, долаючи власний страх, він заступається у бійці за кращого друга Рому Мельника. Лаконічними фразами автор передає емоції хлопця в той момент: «Усе це відбувалося буквально за секунди. Сашко застиг від якогось незрозумілого відчуття. Хоча ні, зрозумілого. Йому було страшно. Навіть дуже СТРАШНО! Тіло несподівано стало м'яким, ноги – ніби приклеєними до землі. Нестримний дроз не давав змоги взяти себе в руки. «... Вчинки... мужність...» – несподівано згадав татові слова. Згадав ситуацію з Ромкою, маленького першокласника, який плакав на унітазі. Його він, Сашко, тоді врятував. Після того стали вони друзями. А зараз? Якась сила, ніби снаряд з гармати, виштовхнула Сашка з юрби. Він врізався в Бадія, що гамселив уже, здавалося, нерухомого Ромку, схопив його двома руками за слизьке, роз-

пашіле тіло, звалив на землю. Краєм вуха почув захоплені крики» [4, с. 95].

Маскулінність як основний концепт формування підліткового характеру увиразнюється у проявах позитивних емоцій закоханості, сексуального дорослішання. У хлопців проявляється типова, стереотипна поведінка сильнішого, того, хто має захищати і оберігати слабшого, у ролі якого, як правило, виступає дівчина. Сашко відчуває симпатію до однокласниці Орісі і саме для неї хоче зробити щось особливе. І йому це вдається. З'являється більше впевненості, позитивні емоції любові, дружби, захоплення, витісняють негативні – гнів, ненависть, роздратування, бажання помсти.

Бунтарські й певною мірою навіть агресивні емоції хлопця-підлітка Сергій Гридін демонструє в повісті *«Не-Ангел»*. Ці емоції переплетені зі страхом і сміливістю, бажанням стати опорою для матері й захистити її від агресії батька. До бунту головного героя Олесь спонукає юнацький максималізм, а заодно гостре відчуття і бажання справедливості. З батьком у нього завжди були напружені стосунки. Мати потрапляє до лікарні, а батько продовжує займатися своїми справами, випивати. Олесь більше не стримував себе. «Він якимось дивом збагнув, що той страх, який відчував останні роки перед батьком, кудись щез. Його витіснило агресивне бажання кожне батькове слово заперечити кількома своїми. І тон його розмови змінився. Від того він не впізнавав сам себе. Новий Олесь Варишнюк іноді здавався йому неприємним, а іноді – саме таким, яким був і має бути все життя» [3, с. 90]. Хлопець іде з дому. Його чекає драматичний досвід виживання на вулиці. Почуття самотності, образи до батька поєднані з бажанням допомогти матері, співчуттям до неї. Роль справжнього чоловіка, який своїм вчинком демонструє, як слід поводитися, відіграє у повісті не батько, а мамин однокласник, Володимир Скринник.

Олесю властиве почуття співпереживання, болю, суму, але він вчиться контролювати власні емоції. Олесь ніколи не був егоїстом і здатен розуміти інших, хоч іноді замикався в собі і залишався наодинці зі своїми думками. Він думає про Юлю, коли дізнається про її хворобу: «Несподівано на душі стало сумно. Так часто бувало останнім часом, коли невідомо від чого хотілося кричати або щось екстремальне скоїти. Олесь навчився контролювати себе, не показуючи емоцій» [3, с. 18].

Показуючи різні маскулінні емоції героїв, Сергій Гридін подає зразок традиційної, недис-

кредитованої маскулінності. Відбувається ідеалізація головного героя, вирізнення серед інших як такого, з яким читач може ототожнювати себе, наслідувати його поведінку. Така тенденція цілком виправдана специфікою літератури для дітей та віковими особливостями читача підліткової літератури, читача-героя.

Контрастність емоційних проявів у взаємодії героїв гендерно симетричної прози. Емоції фемінного та маскулінного плану однаковою мірою глибоко розкривають письменники у творах гендерно симетричних. Трилогія *«Марійка і Костик»*, *«Залюблені в сонце»*, *«Аргонавти»*, психологічна повість *«Полянами і хмарочосами»* Степана Процюка, повісті *«Інший дім»*, Оксани Луцевської, *«16 весна»* Василя Теремка репрезентують у сучасній реалістичній прозі про і для підлітків повноцінний двовекторний гендерний дискурс. Зважаючи на те, що це твори про підлітків і для них, автори психологічно глибоко висвітлюють проблеми взаємостосунків дівчат і хлопців, їх переживань, пов'язаних із дорослішанням та формуванням конкретних поведінкових моделей фемінного чи маскулінного характеру.

Проза Степана Процюка позначена глибоким психологізмом, майстерним відтворенням емоційних станів юних героїв. Емоції, які він зображує є засобом показу як гендерної ідентичності, так й аспектом характеротворення, інструментом свідчення чіткої та безкомпромісної національної позиції особистості.

Марійка і Костик з однойменної трилогії стають іншими й стверджуються у світі дорослих завдяки своїй закоханості. Відправним пунктом цього процесу стають перші, уже гендерно марковані тактильні відчуття, емоції, які детально й двополюсно описує автор. «Одного дня дівчина відчула – як це пояснити? – що вона вже не дитина. Начебто все навколо було таким же. Але щось невловне змінилося. Незворотно. Бо, наприклад, Костик уперше відчув, що він уже не дитина, після того, як узяв Марійку за руку. <...> Але його збентеження, впереміш із гордістю, здійснило диво майже вловимого переходу. Торкався Марійчиної руки – був ще малим, відпустив руку своєї дівчини – і вже юнак, хай ще і в першій юнацькій стадії!» [13, с. 24–25]. Письменник буквально фіксує «перехід» від дитини до юнака і до юнки, наголошуючи на залежній від статі специфіці відчуттів та сприйняття. «У Марійки ці відчуття розвивались не так, як у Костика. Напевне, тому, що дівчинка і хлопчик, дівчина і хлопець, а відтак чоловік та жінка мають поміж собою скільки

спільного, стільки ж відмінного. Коли вона подавала Костеві свою руку, то відчувала тепло і ніжність, а не перетворення, наче виверження вулкану. Зате поволі, але незворотно, наростало внутрішнє тепло, що розсмоктувало дитяче світобачення. Особливо це посилювалося після сварки. Тепло наростало, наростало, – а дитина всередині Марійки все більше робилася юнкою» [13, с. 25].

Стереотипна маскулінна поведінка Костя проявляється у його емоційній стриманості, наполегливих заняттях спортом, прагненні бути переможцем обласних змагань з джю-джитсу і «надавати щиглів» зарозумілому Едикові, продемонструвати чудову гру на футбольному полі, щоб здобути прихильність Марійки. Він вирішує діяти по-чоловічому, намагається триматися незалежно, діяти самостійно і бути самодостатнім.

Чоловічий характер Кості проявляється у ревнощах щодо Марійки, конкуренції та сварці з Миколою щодо капітанської пов'язки. І якщо Костя проявив силу волі й справді чоловічу мужність, то Микола порушив чоловічий кодекс честі – «тиснув Костеві руку, потайки замишляючи щось недобре». Ці два хлопці – два різні типи прояву маскулінності: конструктивна (на прикладі Кості) та деструктивно-агресивна (на прикладі Миколи). Але у фіналі цього тексту Микола таки стає іншим і у них з Костею з'являється перша чоловіча таємниця.

Принцип порівняння і контрасту персонажів, їхніх характеристик у феміній моделі С. Процюк демонструє у повісті «Полянами і хмарочосами». Описує поведінку й емоції несміливої, романтичної, дещо сентиментальної Ксяни і впевненої, від-

вертої, «химерної» і точної у своїх розрахунках і проєкціях на майбутнє Ликери.

Висновки і пропозиції. Як показує аналіз, спектр емоцій, зображений у адресованих підліткам реалістичних творах сучасних українських письменників, надзвичайно широкий: від суму, самотності, невпевненості, хвилювання, страху до радості, доброзичливості, захоплення, симпатії, ейфорії, любові та ін. Вони виступають засобом вираження гендерної ідентичності героїв у дівчачих, хлопчачих і гендерно симетричних текстах.

Описані письменницями й письменниками дівчачі емоції, які проявляються у стосунках з батьками, а особливо з матерями, дівчатами-подружками й хлопцями, виступають гендерним маркером фемінності художніх текстів Дзвінки Матіяш, Ірини Мацко, олені Рижко та ін. Як засвідчує аналіз повістей Сергія Гридіна, маскулінні емоції хлопців-героїв частіше пов'язані із проблемами дорослішання, самоствердження, сповіданням гендерних стереотипів. У гендерно симетричній прозі емоції дівчат і хлопців змальовано, як правило, контрастно й у процесі активної взаємодії. Зразковою ілюстрацією цих тверджень є аналіз повістей трилогії «Марійка і Костик» та «Полянами й хмарочосами» Степана Процюка.

Перспективою подальших студії може бути комплексний аналіз художньо зображених емоційних проявів юних героїв, які свідчать про їхню національну позицію, сформованість національної свідомості, патріотизм. Ідеальним об'єктом такого дослідження є повісті «Варвари», «Вітроломи», «40 цистерн любові» Степана Процюка, «Як я руйнувала імперію» Зірки Мензатюк та ін.

Список літератури:

1. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 503с.
2. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: учебн. пособие. Изд. 3-е. Москва: Флинта, Наука, 2000. 248 с.
3. Гридін С. Не-Ангел: повість. К. : ВЦ «Академія», 2016. 144 с.
4. Гридін С. Незрозумілі: повість. К.: Академвидав, 2016. 128 с.
5. Гридін С. Не такий: повість для підлітків, які шукають себе. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 176 с.
6. Заброцький М. Емоції. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=17852 (Дата звернення: 30.10.2022)
7. Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х – 90-х років: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.02. Одеса, 1999. 209 с.
8. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.. Київ: Академвидав, 2018. 320 с.
9. Качак Т. Б. Психологічно-нарративний вимір сучасної української шкільної прози (на матеріалі повісті «16 весна» Василя Теремка). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 33 (72). № 2. 2022. Частина 2. С. 101–109. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.2-2/16>

10. Кон І. Психологія статевих відмінностей // Гендерна педагогіка. Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайдено, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайдено. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 106–111.
11. Матіяш Д. Марта з вулиці Святого Миколая. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 234 с.
12. Мацко І. Перехідний вік моєї мами. К.: ВЦ «Академія», 2016. 128 с.
13. Процюк С. Залюблені в сонце. Друга історія Марійки і Костика. К.: Грані-Т, 2008. 64 с.
14. Рижко О. Дівчина з міста. Повість. К.: ВЦ «Академія», 2018. 128 с.
15. Словник гендерних термінів / упор. З. Шевченко. <https://web.archive.org/web/20160304192132/http://a-z-gender.net/ua/%D2%91enderna-identichnist.html> (Дата звернення: 25.10.2022).
16. Словник емоцій. URL: <https://eq-ap.com/dictionary-of-emotions-ua/> (Дата звернення: 28.10.2022)
17. Meek Margaret. Introduction Definitions, themes, changes, attitudes. *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*. Ed. by Peter Hunt. Second edition. Vol. I. London and New York: Routledge, 2004, С. 1–12.
18. Świetlicki Mateusz. Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2016. 180 p.

Kachak T. B. IMAGE OF EMOTIONS AS A MEANS OF EXPRESSING GENDER IDENTITY OF HEROES IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE FOR TEENS

The gender aspects of literary reading of contemporary teenage prose give an opportunity to analyze authors' ability to cover real life experience and understand the world of a teenager; to convey his/her worldview, psychology, character, behavior; emotions, actions against the background of those problems and events that a young person is experiencing. Realistic prose for teens is an interesting subject of research and gender interpretation, in view of the fact that it represents a special transition from childhood to adult life. It is precisely in the transitional age (most often 10 (11) – 13 (14)) that gender identity, which serves as the "central component of the consciousness" (I. Kon), becomes evident, universality of behavior disappears, a gender-typed activity is formed, evidenced by bright emotional behavioral models.

The purpose of the intelligence is to highlight the peculiarities of the artistic representation of emotions as a means of expressing the gender identity of the main characters of the three types of discourses (boys, girls, and gender-symmetries) in contemporary Ukrainian prose for teens. The object of the study was the story "Ne takyi" ("Not the like"), "Nezrozumili", ("Unknown"), "Ne-Anhel" ("Not-Angel") by Sergey Grydin, ("16 vesna" ("Spring 16") by Vasyl Teremko, "Shkoliarka z peredmistia" ("School pupil from the suburbs") by Oksana Dumanska, "Zadzerkallia" ("Wonderland") and "Inshyi dim" ("Another house") by Oksana Pushevska, "Perekhidnyi vik moiei mamy" ("My Mother's Transition Age") by Irina Matko, "Marta z vulytsi Sviatoho Mykolaia" ("Martha from Saint Nicholas Street") by Dzvinka Matiyash, "Divchyna z mista" ("Girl from the City") by Olena Ryzhko, collection of stories "Chat dlia divchat" ("Chat for Girls"), "Marichka i Kostyk" ("Marichka and Kostyk"), "Polianamy i khmarochosamy" ("Glades and skyscrapers") by Stepan Protsyuk and others. We analyze the authors' representation and readers' reception of the emotions of teenage heroes using methodological tools of receptive poetics, psychoanalysis, gender and masculine studies, and feminist critique. In addition to literary research, we take into account the achievements of age and gender psychology.

The complexity of the image of the emotions of the central characters in realistic, social-psychological texts for young readers is that it refers to artistic comprehension and prescription of the child's maturation, the acquisition of her/his "sexual body", processes of gender socialization and the assimilation of gender roles, psychological and physiological changes. Dichotomy of femininity / masculinity is manifested at all levels of poetics of an artistic product, and gender symmetry or asymmetry is observed at the level of a figurative system and problems.

Key words: *emotions of heroes, gender identity, realistic prose, socio-psychological prose, contemporary Ukrainian literature for teenagers.*